

Лілія Тішко, Діана Щенова

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Філософський аспект мислення

У статті досліджуються особливості та значення філософського мислення, розуміння його змісту. Акцентується увага на тому, що любов до мудрості без мислення не була б можлива.

Мета: осмислення філософського аспекту мислення.

Актуальність статті полягає у тому, щоб на основі тлумачень поняття «мислення» представниками різних філософських систем зрозуміти загальну сутність та значення філософського мислення.

Результати. На сьогоднішній день стало дуже складно зрозуміти сутність мислення давніх філософів, навіть прочитавши сотні їх трактатів. Причиною цього є насамперед переклад першоджерел. Варто розуміти, що перекладачі найперше орієнтуються на підбір вдалої лексики та зв'язності мови, нехтуючи тим, що мова будь-якого мислителя – це і є власне їх мислення, істинна глибина і сутність якого втрачається при будь-якому перекладі оригіналу.

Загалом проблема мислення завжди була у центрі уваги багатьох філософів. Зокрема, сутність і значення мислення вивчали Парменід, Сократ, Аристотель, Р. Декарт, І. Кант, Г. Гегель та багато інших представників філософської думки різних епох. Всі академічні філософи західного світу сходяться на тому, що саме мислення є найголовнішою ознакою людського буття. Нехтуючи мисленням, ми будемо ігнорувати найважливішу особливість людини. Адже лише людина, яка мислить, може повноцінно творити своє життя. Ті ж, для кого мислення не є властивим – просто існують, подібно світу тварин чи рослин. Тому здатність оцінювати дійсність, а не лише сприймати її, постає величезною перевагою людського інтелекту, запорукою людського прагнення до розвитку, до самовдосконалення.

Висновки. Встановлено, що переказування поглядів мислителів чи тлумачення уривків із їх трактатів ще далеко не є філософським мисленням. Філософське мислення, більшою мірою, є мисленням про мислення, ніж мисленням про якусь реальність. Це пояснюється тим, що філософія намагається осмислювати не часткові явища, а ситуацію перебування людини у світі, враховуючи при цьому здатність людини мислити та усвідомлювати. З'ясовано, що головною метою мислення є досягнення очевидного та ясного за допомогою формулювання певних визначень (понять), які становлять межу мислення і не допускають, щоб воно рухалося по колу. Таким чином, філософське мислення постає внутрішньо пов'язаним, логічно послідовним, а значить – аргументованим та обґрунтованим одночасно.

Ключові слова: мислення, філософствування, роздуми, пізнання, буття, філософська система, мислителі

Liliya Tishko, Diana Shcherova

Dnipro State Agrarian and Economic University

Philosophical Aspect of Thinking

The article examines the features and significance of philosophical thinking, understanding its content. The focusing on the fact that the love of wisdom without thinking would not be possible.

The purpose: to understand the philosophical aspect of thinking.

The relevance of the article is that on the basis of interpretation of the concept of "thinking" by representatives of various philosophical systems, understand the general essence and significance of philosophical thinking.

The results. To date, it became very difficult to understand the essence of the thinking of ancient philosophers, even reading hundreds of their treatises. The reason for this is primarily translation of the original sources. It is necessary to understand that translators, in the first place, are guided by the recruitment of a successful vocabulary and connectivity of the language, neglecting the fact that the language of any thinker – this is its own thinking, the true depth and essence of which is lost in any translation of the original.

In general, the problem of thinking has always been the center of attention of many philosophers. In particular, the essence and meaning of thinking studied Parmenide, Socrates, Aristotle, R. Descartes, I. Kant, G. Hegel and many other representatives of the philosophical thought of various epochs. All academic philosophers of the Western world converge on the fact that thinking is the most important sign of human being. By neglecting thinking, we will ignore the most important feature of man. After all, only a man who thinks can fully create his life. The same, for whom thinking is not characteristic

– just exist, like the world of animals or plants. Therefore, the ability to evaluate reality, and not only to perceive it, appears a huge advantage of human intelligence, a guarantee of human desire to develop, to self-improvement.

Conclusions. It is established that translating views of thinkers or interpretation of passages from their treatises is far from philosophical thinking. Philosophical thinking, to a greater extent, is thinking about thinking than thinking about some reality. This is due to the fact that philosophy tries to comprehend the partial phenomena, but a situation of human being in the world, taking into account the ability of a person to think and aware. It has been found that the main goal of thinking is to achieve the obvious and clear by formulating certain definitions (concepts) that make up the boundary of thinking and not allowed to move in a circle. Thus, philosophical thinking arises internally associated, logically consistent, and hence-argued and justified at the same time.

Keywords: *thinking, philosophizing, reflection, cognition, being, philosophical system, thinkers*

Вступ

Людиною має право називатися той, хто вміє мислити. Тому цьому треба обов'язково вчитися. А вчитися мисленню – значить все більше присвячувати йому себе. Загалом зацікавленість філософією ще далеко не свідчить про готовність до мислення. Через це дуже легко опинитися у замкнутому колі самообману, вважаючи, що ми мислимо лише тому, що безперервно «філософуємо». Повсякчасні заклики до мислення у наш час – це ще не саме мислення, яким воно повинно бути. Крім того, варто розуміти, що здатність до мислення і навіть обдарованість ним не виступають гарантом того, що людина може мислити. Насамперед ми повинні щиро полюбити те, що породжує в нас глибокі думки та безпосередньо спонукає до мислення.

Мислення є об'єктом вивчення багатьох наук. Наприклад, психологія, логіка, кібернетика під своїм особливим кутом зору досліджують природу мислення, висвітлюючи його найважливіші аспекти. Поняття ж філософського мислення не досліджене належним чином і тому потребує детального осмислення. Актуальність статті полягає в тому, щоб на основі тлумачень поняття «мислення» представниками різних філософських систем зрозуміти загальну сутність та значення філософського мислення.

Мета дослідження полягає в осмисленні філософського аспекту мислення.

Проблема мислення завжди була у центрі уваги всіх філософських систем. Адже любов до мудрості без мислення не була б можлива. Зокрема, сутність і значення мислення вивчали Парменід, Сократ, Аристотель, Р. Декарт, І. Кант,

Г. Гегель та багато інших представників філософської думки різних епох. Варто відзначити ґрунтовність наукових трактатів у висвітленні даного питання німецького філософа екзистенціаліста ХХ ст. М. Гайдеггера (2007). Останній ототожнював мислення людини з її діяльністю, акцентуючи увагу на тому, що мислення, з одного боку, є властивим людині і від неї залежить, а з іншого боку – воно, власне, і є основою її буття.

Активно досліджуються різні аспекти мислення і сьогодні. Так, природа мислення, його витoki та особливості детально описуються в дослідженнях І. Карівця (2007), З. Оруджева (2009), Н. Іванової (2015), В. Розіна (2015). Аналіз основних параметрів формування продуктивного мислення було здійснено М. Вертгеймером (1987). Натомість глибокий системний аналіз філософсько-освітніх аспектів мислення було здійснено М. Култаєвою (2005), П. Щедровським (2007) і А. Кравченко (2017). Всежзагальна сутність мислення у філософському контексті належним чином ще не досліджена і тому потребує детального осмислення.

Результати дослідження

Однією із найвиразніших ознак людини є її спроможність мислити, аналізувати інформацію, вдосконалювати своє бачення світу, гармонійно й обдуманно з ним взаємодіяти. Ця здатність людини до пізнання світу довкола себе і усвідомлення себе в ньому реалізовувалася протягом всієї історії людства у різних культурах.

Мислення є фундаментальним поняттям у концептуальних системах знання філософів минулого та сьогодення. Ще в античній філософії відбувається відділення мислення від чуттєвого пізнання. Так, Парменід та Геракліт

розрізняли в результатах мислення думку як вираження буденної свідомості та істину як незалежну від особливостей людини осягнення загальних законів світобудови. Парменід стверджував, що за належної уваги до процесу мислення ми змушені будемо визнати: «лише буття є, а небуття узагалі немає». Бо про що б ми не мислили, думка не буде порожня. Навіть мислячи небуття, ми вводимо його в ранг буття, бо воно в цей момент існує для самого мислення як його предмет.

Вже у період середньої класики античної філософії усвідомлення власного незнання стало найпершою передумовою занурення у стихію мислення. На особливу увагу заслуговує відомий вислів Сократа «Пізнай самого себе!», що звучить як імператив, виконання якого вже всупереч всьому спрямовує до мислення (Карівець, 2017, с. 81–85).

Аристотель взагалі вважав мислення частиною душі, що має специфічну здатність розмірковувати, осягати думкою світ і самого себе. Натомість у концептуальних системах філософів Нового часу – Джона Локка, Френсіса Бекона, Девіда Юма – мисленням вважалася діяльність, що спрямована на пізнання та практичні дії. Основними проявами діяльності мислення цього часу були увага, рефлексія, відчуття, споглядання.

Представники ж класичної німецької філософії – Іммануїл Кант, Йоганн Готліб Фіхте, Фрідріх Вільгельм Шеллінг, Георг Гегель – мислення розглядали як акт самодіяльності суб'єкта, що породжує знання. Особисто І. Кант відзначав спонтанність актів мислення, вирізнивши такі його рівні, як інтуїція, розсудок, розум. Крім того, він досить вдало виділив такі типи і види мислення, як формально-логічне (розсудливе) і діалектичне (розумне), конкретне і абстрактне, практичне і теоретичне. Натомість розробник грандіозної концепції діалектичного ідеалізму Г. Гегель визначав мислення як діяльність суб'єкта, що спрямована на пізнання світу у формі понять (категорій). На його думку, буття та мислення є тотожними і складають субстанціальну основу світу. Мислення – це не тільки суб'єктивна людська

діяльність, як стверджував мислитель, але й незалежна від людини об'єктивна сутність, першооснова всього існуючого. Тому, згідно Г. Гегеля, мислення являє собою безперервний процес пізнання, який поступово розвивається від щабля нижчого рівня до іншого – більш високого.

Відомий німецький мислитель XX ст. М. Гайдеггер спостеріг, що для давньогрецької філософської думки, включаючи великого класика Аристотеля, характерним є непотітне мислення (Хайдеггер, 2007). Здавалося б, це повинно було зробити його неточним та непослідовним, але навпаки – вирізнило логічність та впорядкованість висловлювання думки. Натомість представники сучасного способу мислення – зокрема Ніцше та К'єркегор – залишилися в полоні керівництва системи, хоча, власне, і виступали завжди проти неї.

Як бачимо, у різну історичну епоху розуміння мислення є особливим. Так, будучи вагомим об'єктом вивчення ще в античній культурі, підтекст мислення, як і сам його процес, постійно трансформується в контексті досліджень мислителів наступних поколінь.

Безумовно, мислення є фундаментальною властивістю людини, та попри це консенсусу щодо того, як його визначити та розуміти немає. Все ж варто виходити з того, що мислення являє собою процес перетворення фактів, інформації на цілісне й упорядковане знання. Пізнаючи світ, людина узагальнює результати чуттєвого досвіду, відображає загальні властивості речей. Та все ж для пізнання навколишнього світу недостатньо лише помітити зв'язок між явищами, необхідно встановити, що цей зв'язок є загальною властивістю речей. Це дозволяє досягти мислення, яке дає відповіді для вирішення багатьох питань щодо буття людини і суспільства. Таким чином, мислення допомагає аналізувати досвід, формувати та впорядковувати у думках модель світу, робити певні передбачення та планувати дії. А вміння мислити взагалі є запорукою свободи та важливою характеристикою людини, необхідною для виживання у сучасному світі стрімкого науково-технічного та суспільного прогресу.

Кожен розуміє поняття мислення по-різному. Але всі академічні філософи західного світу сходяться на тому, що саме мислення є найголовнішою ознакою людського буття. Наприклад, за Рене Декартом, мислити – означає уявляти, фантазувати, переживати емоції. У своїй «Медитації про першу філософію» французький дослідник пише: «Але чим же я є? Річчю, що мислить. А це що? Звичайно ж річ, що сумнівається, розуміє, заперечує, воліє чи не воліє, а також уявляє та відчуває» (<https://lpnu.ua/news>). А із відомого вислову філософа «Я мислю – значить існую!» впливає, що духовна діяльність людини існує лише завдяки її свідомості та можливості мислити. Так як мислення у декартівському розумінні – це єдиний атрибут душі, так як душа завжди мисле, то перестати мислити для неї відповідно означає – перестати існувати. Цілком правомірно, що мислення є не лише тим, що може привести людину до пізнання істини. Швидше за все, воно виникає від потреби виживання.

Навіть в епоху Середньовіччя, де основними методами пізнання виступали віра та інтуїція, деякі мудреці серйозно замислювалися над важливістю раціонального підходу в осмисленні наявних фактів буття. Так арабський мислитель Ібн Рушд (латинізована форма ім'я Аверроес) розділяв людей на три категорії: тих, кого легко переконати риторичними аргументами; тих, хто відкритий для діалектичних доказів і, нарешті, тих, кого не може переконати ніщо, крім необхідних метафізичних обґрунтувань. От якраз перед останніми зазвичай завжди відкривається широкий простір пізнання нового.

Безумовно, мислення є надзвичайно важливим, оскільки перш ніж діяти, ми думаємо. Нехтуючи ним, ми будемо ігнорувати найважливішу властивість людини. Лише людина, яка мислить може повноцінно творити своє життя. Ті ж, для кого мислення не є властивим – просто існують, подібно світу тварин чи рослин, так як мислення постає формою самоусвідомлення під кутом зору власних життєвих зацікавлень людини та її життєвого вибору. Тому здатність

оцінювати дійсність, а не лише сприймати її, постає величезною перевагою людського інтелекту, запорукою людського прагнення до розвитку, до самовдосконалення.

Варто розуміти, що переказування поглядів мислителів чи тлумачення уривків із їх відомих трактатів ще далеко не є філософським мисленням. Воно не існує у готовому вигляді. Філософське мислення більшою мірою є мисленням про мислення, ніж мисленням про якусь реальність. Це пояснюється тим, що філософія намагається осмислювати не часткові явища, а ситуацію перебування людини у світі, спираючись при цьому на здатність людини мислити та усвідомлювати. Мета мислення – це досягнення очевидного та ясного (Декарт) за допомогою формулювання певних визначень (понять), які становлять межу мислення і не допускають щоб воно рухалося по колу: «Мислення, швидше, подібне на зупинку та спокій, ніж на рух. Якщо мислення є рух по колу, то розум був би колом. Тоді розум буде вічно мислити що-небудь? Це необхідно так, оскільки коловий рух нескінченний» (Карівець, 2007, с. 161). Таким чином, філософське мислення постає внутрішготиань пов'язаним, логічно послідовним, а значить – аргументованим та обґрунтованим одночасно.

Тою мірою, якою людина здатна на сьогоднішній день осмислити та зрозуміти себе і своє становище у світі, якою рішучістю вона пронизана пройти всю можливу дистанцію розумового прояснення своєї життєвої ситуації, – саме тою мірою вона філософствує або постає філософом. Важливо розуміти, що завдяки філософії людина заявляє про своє бажання взяти на себе відповідальність за свідоме вирішення своєї життєвої долі.

Філософське мислення являє собою рефлексію людини, тобто погляд на себе з боку, крізь призму своїх цінностей та інтересів. Власне, сама ж рефлексія допомагає переосмислювати, переглядати, переоцінювати усталені принципи і положення тієї чи іншої інтелектуальної, мисленнєвої традиції. Крім рефлексивності, філософське мислення характеризує цілісність, що означає спрямованість на об'єднання багатоманітності людського

життя – особистого, соціального, політичного – через виявлення їх зв'язків, та критичність – здатність оцінювати й оновлювати основи своєї власної діяльності у динамічному світі.

Цілком зрозуміло, що мислення людини постійно змінюється, удосконалюючись від однієї історичної епохи до іншої. Причому в процесі цієї зміни мислення впливає як на епоху, так і на процес життєдіяльності людини. Однак потрібно враховувати також і зворотній вплив епохи на структуру і сам процес мислення (Гальченко, 2017, с. 26). Так, сучасні трансформаційні зрушення, що відбуваються в суспільстві, позначаються не лише на сфері виробництва, але й на організації самого ж процесу мислення. Сьогоднішні виклики глобального світу вимагають продуманості, інтенсивності інтелектуальних зусиль, які поєднують у собі знання, культуру і здатність до діяльності. Тому мисляча особистість є метою цивілізаційного розвитку.

Неоднозначним та доволі цікавим було ставлення німецького філософа М. Гайдеггера до науково-технічного прогресу. Його скандальний вислів: «Наука не мислить» підтверджує те, що науці є властивим лише автоматичне виведення конкретних висновків, застосовуючи при цьому відповідний метод (Хайдеггер, 2007). Ця особливість є характерною також і для штучного інтелекту. Мислення ж навпаки – представляє собою пошук нової області дослідження, для того, щоб досягнути ті або інші передумови, на основі яких наука зробить свої узагальнення.

Досить влучним є порівняння Гайдеггером мислення та науки з ручною працею та промисловим виробництвом. Так, на думку філософа, мислення є таким же неповторним та унікальним як виробництво ручної діяльності людини. Натомість наука, як власне і саме ж промислове виробництво, завжди обмежується відповідними стандартами та нормами, що повністю суперечить глибині думки справжнього мислителя (Хайдеггер, 2007).

Варто пам'ятати, що сучасний світ переповнений інформаційними вірусами, які змінюють мислення і, як результат, – поведінку людини. Будучи провідниками шкідливих тверджень, вони атакують

свідомість людей і перетворюють їх на слухняне стадо. У такий спосіб інформаційні віруси підштовхують до прийняття рішень, вигідних їхнім творцям.

У своїй праці «Становище людини» відома американська мислителька ХХ століття Ханна Аренд відзначила, що «суспільство служителів», в яке ми перетворилися, дозволяє людям відмовитися від своєї індивідуальності і ставати звичайними «функціями», замість того, щоб брати на себе відповідальність за життя, мислити і діяти самостійно. Вони стають пасивним відображенням навколишнього середовища, високо розвинутих тваринами, а не справжніми людьми, які приймають свідомі рішення (Батлер-Боудон, 2019, с. 34). На прикладі даного філософського трактату легко зрозуміти, що сила філософського мислення полягає насамперед у вмінні ставити все нові й нові питання світу й самому собі, у вмінні мислити раціонально, вмінні розуміти свої думки та думки інших, вмінні самостійно приймати правильне рішення, свідомо оцінюючи ситуацію. Відносно цього дуже влучно зауважив німецький філософ-іраціоналіст Артур Шопенгауер: «Будь-який самотній мислитель уподібнюється монарху, бо він не визнає нікого над собою. Він не сприймає авторитети і визнає лише те, що сам затвердив. Звичайні ж люди, навпаки, слідує різним думкам та ідеям, подібні народу, що сліпо підкорюється закону і наказу. Тому, у того, хто мислить самостійно в руках є компас, що допоможе стати на вірний шлях» (Шопенгауер, 2011, с. 177).

На сьогоднішній день науково-технічний та соціальний прогрес вимагає вмінь швидко адаптуватися до сучасних умов життя суспільства, змінюватися та вдосконалюватися на основі самостійно набутих знань, знаходити шляхи розв'язання професійних і соціальних завдань у будь-яких нестандартних ситуаціях (Горохова, 2014). Таким чином, особливості життя сучасного людства вимагають володіння комплексними навичками мислення.

Варто розуміти, що людина не має потреби у володінні величезним

масивом інформації. Натомість важливим є те, щоб нова інформація зміцнювала вже побудовану систему і поглиблювала наявне знання. Тільки так наша картина світу може стати повною. «Як величезна, але не систематизована бібліотека не може принести стільки користі..., так і величезний багаж знань, якщо вони не опрацьовані власним мисленням, мають значно меншу цінність, ніж значно менша кількість свідчень, але глибоко продуманих» (Шопенгауэр, 2011, с. 174).

Серед найважливіших якостей мислення треба звернути особливу увагу на таку характеристику мислення, як критичність. Мається на увазі не просто вміння мислити, а мислити логічно і раціонально; аргументувати, аналітично дискутувати, правильно висловлювати свою думку та розуміти думки інших. Покращити якість критичного мислення можна за допомогою вміння інтерпретувати прочитане, прислухаючись до інтерпретації інших; вміння дискутувати та вміння письмово описувати свої думки. Тільки ті люди, які активно і правильно мислять, можуть точно оцінити події, проаналізувати факти, зробити потрібні висновки.

Критичність філософського мислення підносить нас від випадкового формування світогляду до усвідомлення його творення. Кожна людина вибудовує повноту знання по-своєму, тому це постійний процес та своєрідний стиль сприйняття інформації, коли нове знання обов'язково пов'язується з уже засвоєним.

Варто відзначити, що водночас сам процес мислення тісно пов'язаний з емоціями та поведінкою людини. Вони ж взаємообумовлено переплітаються між собою, впливаючи на її життя. Тому наші думки, індивідуальний спосіб сприйняття дійсності, характер мислення іноді допомагають нам, а іноді пригнічують.

Спостережливість деяких філософів дозволила виявити факт того, що мислення неабияк відображається навіть на зовнішності людини. Якщо бути точнішим, – ми є тим, що ми думаємо! Кожна із думок на час своєї присутності накладає на обличчя свій вигляд, закарбовуючись, в результаті багатьох повторень, там назавжди. «Трапляються навіть такі люди,

– пише Артур Шопенгауер, – на обличчі яких відображена така наївна вульгарність і приниженість думок, обмеженість розуму, що просто дивуєшся як вони ризикують виходити з такою фізіономією, не надягаючи маски» (Шопенгауэр, 2011, с. 9).

Висновки

На сьогоднішній день стало дуже складно зрозуміти сутність мислення давніх філософів, навіть прочитавши сотні їх трактатів. Причиною цього є насамперед переклад першоджерел. Варто розуміти, що перекладачі найперше орієнтуються на підбір вдалої лексики та зв'язність мови, нехтуючи тим, що мова будь-якого мислителя – це і є, власне, їх мислення, істинна глибина і сутність якого втрачається при будь-якому перекладі оригіналу.

Філософське мислення позбавлене будь-яких рамок та обмежень. Воно не піддається повторенню. Можна лише наблизитися до глибинних ідей осягнення істини того чи іншого філософа, але ідентично відтворити їх не є реальним. Тому необхідно завжди пам'ятати про неповторність кожного філософа та унікальність його думок.

Таким чином, мислення є досвідом буття, що змушує змінюватися та перероджуватися. Кожне життя являє собою певну точку зору на світ, а людина постає в цьому процесі осмислення як «орган» осягнення істини, що одержує тим самим життєвий вимір. Повнота бачення, суджень і оцінок додає нам відчуття повноти життя та поглиблює розуміння світу. Поглиблюючи мислення, ми даємо своєму внутрішньому світу можливість стати багатшим, повнішим, змістовнішим. Але працювати над цим не може хтось ззовні, лише ми особисто.

Здатність мислити є невід'ємною частиною життя, яку треба розвивати й удосконалювати. Це заповідь свободи в ХХІ ст., а не лише основа суспільного прогресу. Проте, на жаль, характерною рисою багатьох людей залишається бездумність, що з плином часу лише посилюється. Сьогодні сила техніки переросла та послабила здатність людини приймати рішення. Тому вкрай необхідно відсторонюватися від речей і бути

відкритим до нового пізнання світу. Варто навчитися не лише вирішувати проблеми, а й ставити їх самостійно. Саме тоді людина зможе вистояти у безмежному світі науково-технічних відкриттів та нових звершень, не втрачаючи себе. Бо здатність мислити є головною особливістю людини, необхідною для виживання.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Аристотель. О душе. Сочинения: в 4-х т. Москва: Мысль, 1975. Т. 1. С. 375–644.
- Батлер-Будон Т. 50 великих книг по философии. Київ: Форс Україна, 2019. 432 с.
- Ведмедєв М. М. Культурні ресурси продуктивного мислення. Суми: Університетська книга, 2011. 216 с.
- Вертгеймер М. Продуктивное мышление. Москва: Прогресс, 1987. 325 с.
- Гальченко М. Мислення як ресурс творення соціокультурної реальності. Нова парадигма, 2017. Вип. 132. С. 25–33.
- Горохова В. Значущість критичного мислення для сучасних суспільства та освіти. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. *Філософія*. 2014. Вип. 42. С. 226–240.
- Іванова Н. В. Феноменологія мислення: гнозис, креатив, особистість. Луцьк: ПДВ «Твердиня», 2015. 364 с.
- Карівець І. Початки мислення. Філософські обрії. *Науково-теоретичний часопис*. 2007. № 17. С. 160–174.
- Карівець І. В. Сутність філософії, або чому ненавидять філософію *Гуманітарні візії*. 2017. №1 (5). С. 81–85.
- Кравченко А. А. Мислення як фактор становлення сучасної особистості: філософсько-освітній аспект. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. Вип. 71. С. 52–57.
- Култаєва М. Педагогічне мислення як регіональна онтологія і епістемологічна ситуація. *Філософія освіти*. 2005. № 1. С. 149–157.
- Оруджев З. М. Спосіб мышлення епохи. Філософія прошлого. Москва: Едиториал УРСС, 2009. 400 с.
- Розин В. М. Мышление: сущность и развитие. Москва: ЛЕНАНД, 2015. 368 с.
- Терно С. Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти. Запоріжжя: Просвіта, 2009. 268 с.
- Хайдеггер М. Что зовется мышлением? Москва: Академический проект, 2007. 351 с.
- Халперн Д. Психология критического мышления. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 512 с.
- Шопенгауэр А. Афоризмы житейской мудрости. Санкт-Петербург: Азбука, Азбука-Аттикус, 2011. 256 с.
- Щедровицкий П. Г. Изменение мышления на рубеже XXI столетия: социокультурные вызовы. *Вопросы философии*. 2007. № 7. С. 36–54.
- Мислення як крос-культурний феномен: підсумки семінару завідувача кафедри філософії Ігоря Карівця. URL: <https://ipnu.ua/news/myslennia-ia-kros-kulturnyi-fenomen-seminar-igoria-karivtsia>

REFERENCES

- Aristotel (1975). O dushe [On the Soul]. Sochineniya: v 4-h t. (Vol. 1). (pp. 375–644). Moskva: Myisl [in Russian].
- Batler-Boudon, T. (2019). 50 velikih knig po filosofii [50 Majestic Books on Psilosophy]. Kuiv: Fors Ukraina [in Russian].
- Vedmedev, M. M. (2011). Kulturni resursy produktyvnogo myslennya [Cultural Resources of Productive Thinking]. Sumy: Universytetska knyga [in Ukrainian].
- Vertgeymer, M. (1987). Produktivnoe myshlenie [The Productive Thinking]. Moskva: Progress [in Russian].
- Galchenko, M. (2017). Myslennya ayk resurs tvorennya sociokulturnoi realnosti [Thinking as a Product of Socio-Cultural Reality]. *Nova paradygma*, (132) [in Ukrainian].
- Gorohova, V. (2014). Znachuschist krytychnogo myslennya dlya suchasnyh suspilstva ta osvity [The Importance of Critical Thinking for Modern Society and Education]. *Visnyk Harkivskogo nacionalnogo pedagogichnogo universytetu imeni G. S. Scovorody. Filosofiya*, (42) [in Ukrainian].
- Ivanova, N. V. (2015). Fenomenologiya myslennya: gnozys, kreatyv, osobystist [Phenomenology of Thinking: Gnosis, Creativity, Personality]. Lutsk: PDV "Tverdinya" [in Ukrainian].
- Karivecj, I. (2007). Pochatky myslennya [The Beginning of Thinking]. *Filosofski obrii. Naykovo-teoretychnyi chasopys*, (17) [in Ukrainian].
- Karivecj, I. V. (2017). Sutnistj filosofiji, abo chomu nenavydjatj filosofiju [The Essence of Philosophy or Why do They Hate Philosophy?]. *Ghumanitarni viziji*, 1 (5) [in Ukrainian].
- Kravchenko, A. A. (2017). Myslennya yak factor stanovlennya suchasnoi osobystosti: filosofsko-osvitniy aspect [Thinking as a Factor in the Formation of a Modern Personality: The Philosophical and Educational Aspects]. *Gumanitarni visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*, (71) [in Ukrainian].
- Kultaeva, M. (2005). Pedagogichne myslennya ayk regionalna ontologiya I epistemologichna sytuatsia [Pedagogical Thinking as Regional Ontology and Epistemological Situation]. *Filosofiya osvity*, (1) [in Ukrainian].
- Orudzhev, Z. M. (2009). Sposob myshleniya epohy. Filosofiya proshlogo [The Way of Thinking of the Era. Philosophy of the Past]. Moskva: Editorial URSS [in Russian].
- Rozin, V. M. (2015). Myshlenie: suschnost I razvitie [Thinking: Essence and Development]. Moskva: LENAND [in Russian].
- Terno, S. (2009). Krytychne myslennya – suchasnyi vymir suspilstvoznavchoi osvity [Critical Thinking as a Modern

Dimension of Social Science Education] Zaporizhzhia: Prosvita [in Ukrainian].

Haydegger, M. (1993). *Chto zovetsya mychleniem?* [What is Thinking?]. Moskva: Akademicheskii proekt [in Russian].

Halpern, D (2000). *Psihologiyai kriticheskogo mychleniya* [Psychology of Critical Thinking]. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].

Shopengauer, A. (2011). *Aforizmy zhiteiskoy mudrosti* [Aphorisms of Worldly Wisdom]. Sankt-Peterburg: Azbuka, Azbuka-Attikus [in Russian].

Schedrovskiy, P. G. (2007). *Izmenenie myshleniya na rubezhe XXI stoletiya: sotsiokulturnye vyzovy* [Changing Thinking at the Turn of the 21-st Century: Sociocultural Challenges]. *Voprosy filosofii*, (7), 36–54 [in Russian].

Myslennia yak kros-kulturnyi fenomen: pidsumky seminaru zaviduvacha kafedry filosofii Ihoria Karivtsia [Thinking as a cross-cultural phenomenon: the results of the seminar of the head of the Department of Philosophy Igor Karivets]. URL: <https://lpnu.ua/news/mylennia-iak-kros-kulturnyi-fenomen-seminar-igoria-karivtsia> [in Ukrainian].

Tishko Liliya

Ph.D., <https://orcid.org/0000-0002-1979-9495>, grizhenko@i.ua

Shchepova Diana

Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0002-3466-3529>, shchepovadiana@gmail.com

Стаття надійшла / Article arrived: 05.02.2021

Схвалено до друку / Accepted: 17.03.2021